

Zoömorfe beeldjes van het Bwami-genootschap

Afbeeldingen van wilde en gedomesticeerde dieren in de vorm van beeldjes van ivoor, olifant bot, been, hout en soms van klei spelen een belangrijke rol bij de initiatierituelen van het Bwami-genootschap.

Er worden twee groepen onderscheiden. De eerste groep is die van de *mugugundu*, onbepaalde viervoeters die een rol kunnen spelen nu eens als schubdier, dan weer als hond, antilooop of kameleon, afhankelijk van het ritueel. De tweede is die van de meer realistische beeldjes die gevormd zijn naar een specifiek dier. Er kunnen in totaal meer dan twintig soorten dieren worden onderscheiden die elk bij de inwijdingsrituelen een eigen rol spelen en elk hun eigen karakter hebben. De graden van *yananio* en *kindi* (zie het inleidende artikel over het Bwami-genootschap op pagina 8) kennen een grote

variëteit aan dierenbeelden, van zeer realistisch tot sterk abstract. De meeste beeldjes stellen één enkel dier voor met één kop en een staart, maar beeldjes met twee hoofden en twee boven elkaar geplaatste dieren komen ook voor. De beeldjes zijn veelal onversierd, maar er wordt ook gebruik gemaakt van een motief van twee concentrische cirkels, parallelle lijnen die al dan niet kruizen of kleine stippen.

Inwijding en overgangsriten

Volgens de Lega is in dieren, planten, de aarde en de hemel alles te vinden voor

Grote groep van houten dierfiguren ter gelegenheid van een Yananio initiatie.

Foto Daniel Biebuyck met toestemming: Brunhilde Biebuyck

Een zoömorfe houten figuur met een zeer korte staart en kleine kop. Kop en staart liggen in het verlengde van het lijf. Het stelt waarschijnlijk een reuzenschubdier of olifant voor. Het figuur is over het gehele lijf versierd met een cirkel-punt patroon. 13 cm

Foto Museum Wereldculturen

het geestelijk leven van de mens. Duizenden dierlijke aforismen en spreekwoorden spelen hierbij een belangrijke rol, waarbij de dierfiguren dienen om dit te illustreren.

De zoömorf beeldjes worden gebruikt tijdens inwijdingen of overgangen van de ene graad naar de andere. Ze worden gebruikt om menselijke eigenschappen, gewoonten en kenmerken te onderwijzen en morele en filosofische waarden bij te brengen. De betekenissen vervat in de aforismen en spreekwoorden worden genuanceerd, verduidelijkt en versterkt door de inwijdingscontext waarin ze worden uitgebeeld en bezongen. De wijze waarop de voorwerpen worden getoond en behandeld, de dansbewegingen en gebaren die het zingen begeleiden.

Manden

De dierenbeeldjes voor de rituelen worden bewaard in manden. Naast de dieren- en andere beeldjes horen hier ook schedels, snavels, veren, tanden, beenderen, huiden, hoorns, schelpen, stukjes lian, stokjes soms zoals ze in de natuur worden gevonden, en vaak ook schelpen, kralen of vlechtwerk. De mand wordt bewaard door de nieuwste

geïnitieerde van de kindi-graad, maar de beeldjes zijn het gezamenlijk bezit van het genootschap.

Tijdens de ceremonie kunnen de leiders van de dans de verschillende objecten uit de mand pakken of de beeldjes een voor een of per twee oppakken van de uitstalling op de grond. Onder het uitspreken van spreekwoorden worden ze aan de zittende kandidaten getoond. Daarna worden ze tentoongesteld in groepen op de grond of op een hekwerk van takken. Dierenbeelden van ivoor en been zijn privébezit van leden van de hoogste rangen, die als leraar of sponsor van initiaties optreden.

Zoogdieren

De grootste groep zoömorf beeldjes betreft zoogdieren waaronder de eekhoorn (*mulala*), de aap (*kaqelia*), de antilooop (*jungaga*), de klauwloze of vlekhal otter en het aardvarken (*ntumba*).

De mugugundu beelden niet alleen een viervoetig onbepaald dier uit, maar kunnen ook een hond voorstellen. Vaak wordt dan een houten bel rond zijn nek gebonden of wordt hij tegenover een

Klassieke vorm van een krokodil met een lange snuit. Kruisarceringen over de bovenkant van de figuur.
Olifantsbot, 23,5 cm

Een kameleon of schubdier. Wit ingekraste puntmotieven. Olifantsbot, 17,7 cm .

Dierenbeelden van een olifant zijn zeldzaam

beeldje van een antilope geplaatst om zo aan te geven dat het een jachthond betreft. De mugugundu kan ook de rol van kameleon (*mugugu*) vervullen en symboliseert dan de kracht van het woord van de oudere geïnitieerde, maar ook voorzichtigheid, omdat de kameleon zich langzaam beweegt. Dit dierenbeeld is heel algemeen bij de Lega en de lengte ervan is zelden meer dan 20 cm. De kameleon belichaamt ook wijsheid en evenwicht. Zijn langzame, kalme en bedachtzame tred nodigt uit tot vergelijking met iemand die handelt zonder haast en zijn daden onder controle heeft. Grotere houten mugugundu beelden kunnen de boskrocodil (*mukondekonde*) of het reuzen schubdier uitbeelden. De boskrocodil heeft vaak twee koppen, een ruitpatroon op de rug en kaolin op zijn kop. Er zijn veel spreekwoorden waarin de mukondekonde voorkomt, bijvoorbeeld "Mukondekonde eet de meerval niet uit zijn schuilplaats". Dit spreekwoord wijst een jonge geïnitieerde erop niet de vrouw van de oudere Bwami te verleiden.

De olifant

De olifant (*kabukutu, nzogu*) staat voor sterke leiders, voor iemand die weet hoe hij iets moet bouwen om niet door de regen te worden overvallen. Dit wijst de hoge geïnitieerden erop dat ze niet mogen falen of treuzelen bij het vervullen van hun plichten.

Dierenbeelden van een olifant zijn zeldzaam en worden slechts in kleine hoeveelheden gemaakt. Het symboliseert de macht van een Bwami van een hogere rang die wordt vergeleken met de olifant. De afmetingen van het object zijn klein, slechts 8 tot 12 cm lang. Het symboliseert rijkdom, maar ook overvloed in het algemeen. Van een gedode olifant komt veel vlees en ivoor. De beenderen worden gebruikt om rituele voorwerpen te maken. Het haar van de staart wordt gebruikt voor het versieren van hoeden en tenslotte worden de zolen van zijn voeten gebruikt worden om maskers van te maken.

Er bestaan verschillende spreekwoorden

Abstracte viervoeter in
klassieke vorm.
Olifansbot, 15,8 cm

Naturalistische
olifantenfiguur met slurf
en slagatanden. Correct
geproportioneerd. Slijtage
en patina suggereren vroeger
vervaardiging dan wat
normaal met zo'n beeldje
wordt geassocieerd.
Olifansbot, 11,4 cm.

en liederen over olifanten, zij houden in het algemeen verband met de weelde die een gedode olifant vertegenwoordigt.

Het schubdier

Het schubdier (*ikaga, kilimkumbi, kukondekonde, kimena*) is een heilig dier en wordt binnen de Bwami beschouwd als het meest nobele dier. De beeldjes zijn voornamelijk gemaakt van ivoor en de afmetingen variëren van 15 tot 28 cm.

Zijn schubben bedekken en beschermen het hele lichaam. Deze bijzonderheid maakt het tot het symbool van samenwerking aangezien elk lid een specifieke rol vervult die de bescherming van de hele groep garandeert. Het schubdier zou de mensen hebben geleerd hoe zij huizen moeten bouwen - zijn schubben doen denken aan de bladeren die worden gebruikt als dakbedekking -. Daarom is het verboden het reuzenschubdier te doden. Wanneer er een dood schubdier in het woud wordt aangetroffen, wordt hij het eigendom van het Bwami-genootschap. Zijn schubben en klauwen worden gebruikt voor het versieren van hoofd-

toeien en andere voorwerpen, terwijl sommige op het dak van het huis worden gegooid. (Red: zie ook het artikel 'Een schubdier van goud op pag 70/71)

De gouden mol

Een beeldje van de gouden mol (*mukumbi*) is zeldzaam en heeft een lengte van 14-15 cm.

Een spreekwoord zegt: "Hij verbergt zich, maar wist zijn sporen niet uit, want je kunt zien waar hij geweest is". De mol graaft immers zijn gangen dicht aan de oppervlakte en zijn doorgang kan gezien worden door het spoor van verstoorde aarde. Hij manifesteert zich zonder gezien te worden en wordt naar analogie daarvan vergeleken met 'een aardbeving'. Dit omdat, volgens de opvattingen van de Lega, het spoor van de mol een uiterlijke manifestatie is van de interne kracht die onder de aarde bestaat.

De chimpansee

De hoogte van de beeldjes van de chimpansee varieert van 6 tot meer dan 20 cm. Het gebruikte materiaal is over het algemeen bot, been of ivoor. Ze worden

Schubdier in klassieke vorm.
Netachtig patroon van lineaire strepen. Resten van witte vulling.
Olifantsbot, 17 cm.

Houten zoömorfe figuur op vier poten, zonder gelaatsuitdrukking. 12,3 cm
Museum Wereldculturen

De duif (kilinga) komt het meest voor

ook in hout gemaakt, maar in dat geval zijn hun afmetingen veel groter.

De symboliek van de chimpansee is uitgebreid en associeert dit dier met sluwheid en kwaadaardigheid. Het aforisme bij deze objecten is dat een chimpansee sluw is en dat een Bwami van superieure rang erin slaagt net zo sluw als een chimpansee te zijn.

Vogels

Sperwers (*kantamba*), zwaluwen (*katamba*), neushoornvogels (*kwangwakwa*), ibissen (*kakulikuli*) en reigers (*nyandende*) komen voor als dierenbeeld, maar de duif (kilinga of ilinga) is het meest voorkomende zoömorfe beeld en is alleen bekend in hout. Zijn snelle, stabiele en rechte vlucht wordt vergeleken met iemand 'die recht op het doel afgaat'; de duif landt delicaat met al zijn gewicht op zijn eieren zonder ze te verpletteren. Een gezegde vergelijkt hem met 'iemand die over een scheermes kan lopen zonder gewond te raken'. Het symboliseert

een persoon die behendig, vastberaden en snel is in zijn handelen.

Amfibieën en reptielen

De krokodil (*nguandu of kinyenge kemera*). Het beeldje van een krokodil is gesneden in been of ivoor. Over het algemeen wordt dit object voornamelijk gevonden in regio's waar krokodillen in overvloed in de rivieren zwemmen.

De varaan (*mpamba*), is een grote Afrikaanse hagedis. Het belangrijkste kenmerk van het beeld van dit dier is de sterk gebogen rug in het midden met vaak een stuk varaanhuid aan het beeld vastgemaakt. De lengte varieert van 12 tot 15 cm.

Het is een zeldzaam voorwerp en het bijbehorende aforisme is: "Je kunt mpamba doden, maar je mag zijn huid niet scheuren." Zijn huid wordt zeer gewaardeerd voor het maken van diverse voorwerpen.

Slangen

Slangenbeeldjes hebben soms ook poten

Mugundu in de vorm van een Afrikaanse Sperwer. Olifantsbot 17,8 cm

Klassieke zeer oude viervoeter. Veel slijtage en gebruikssporen. Olifantsbot, 22 cm.

en zijn daarom moeilijk is te onderscheiden van reptielen. In rituelen kunnen ze zowel gifslangen als wurgslangen verbeelden.

De generieke naam van slangen is *nzoka*. *Ngimbi* symboliseert de dood in tegenstelling tot de slang bekend als *mulinde* en het bijbehorende aforisme: “Vrees mij niet, ik ben een slang, maar ik bijt niet.”

Kikkers

Drie soorten kikkers (*mutende*) zijn bekend als dierenbeeld, die ook met hun specifieke soortnaam aangesproken worden (*isilia*, *mutuku* en *nyangulanga*). De kikker komt slechts in zeven aforismen voor, zoals in het gezang voor de nieuw ingewijde die de vreugde beschrijft van de leraar met de ingewijde. In een ander gezang wordt de wegspringende kikker vergeleken met het verbod van de nieuw ingewijde om de plaats van de inwijding zonder toestemming te verlaten. De kikker geeft voor een ingewijde van de hoogste rang aan zich niet lichtvaardig in riskante avonturen te storten. Voor een ingewijde in de laagste rang is het een waarschuwing zich door zijn onerva-

renheid niet arrogant te gedragen, als de kikker die zich kan opblazen. De kikkerbeelden zijn 13 tot 15 cm groot en zeer zeldzaam.

Andere dieren

De Goliathvis, de Afrikaanse Tijgervis en de Meerval (*nkomo*, *nsamba*, *nkamba*) spelen een rol in rituelen om het gedrag van deze vissen te vergelijken met menselijke eigenschappen als ontzagwekkende kracht, omzichtigheid en eenheid.

Literatuur

- Biebuyck, D.P. (1979). The frog and other animals in Lega art and initiation In: *Africa-Tervuren* 25, p.76-84
- Biebuyck, D.P. (2002). *Lega. Ethiek en schoonheid in het hart van Afrika*. Brussel: KBC Bank & Verzekering, Snoeck-Ducaju & Zoon.
- Biebuyck, D.P. (2010). Sculptures do not speak the Balega made them speak, In: *Cahiers de littérature orale* 2010, p. 69-83
- Jiroušková, J. (2005). The Art of the Bwami. Ivory carvings of the Lega People. In: *Annals of the Náprstek Museum* 26(1), 11-16
- Safiannikoff, A. (2022). *Les Warega et les Wabembe. Une extraordinaire culture sociale et une étonnante civilisation sans écriture en Afrique central*. Bruxelles: Paul Salinikoff

Mugugundu. Klassieke vorm. Langwerpige staart en spitse snuit. Stelt een schubdier of krokodil voor. Zwart ingelegd patina. Olifantsbot, 19 cm.

Rechts: Slang gesneden uit olifant ivoor, 21,5 cm. British Museum
Onder: Ritueel figuur in de vorm van een dier, Ntumbo of Maginga. Olifantsbot, 14 cm.

